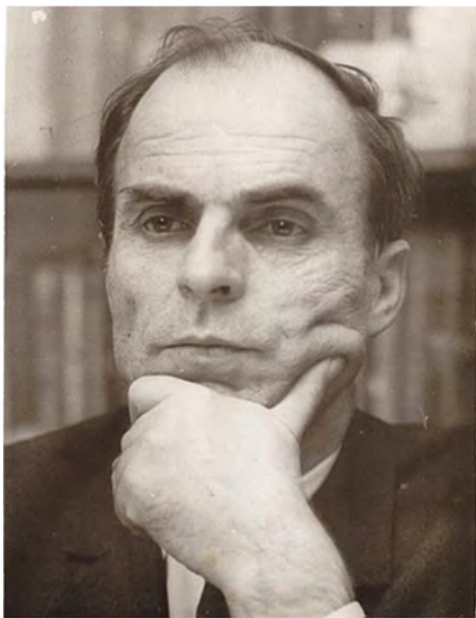

<https://doi.org/10.37827/ntsh.chem.2021.66.172>

Микола ВАСИЛЕГА-ДЕРИБАС

**15 РОКІВ БІЛЯ ВЧИТЕЛЯ І ПІД ЙОГО ЕГІДОЮ
(ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА АНДРІЯ МАТВІЙОВИЧА ГОЛУБА)**

Микола Бердяєв дуже слушно і влучно зазначив: “У моєму “Я” є багато не від “мене”. Так і мої світогляд, інтелект, характер і врешті особистість формувалися й гартувались під благотворним впливом шкільних, університетських та академічних вчителів і наставників.

Ще восени 1958 року у 9-му класі сільської школи я вирішив присвятити себе хімії. Наступного 1959 року моя вчителька, Поліна Крохмаль, придбала у запорізькій книгарні й подарувала мені монографію Андрія Матвійовича Голуба “Систематика і термінологія в неорганічній хімії”. Відтоді я вже упродовж 60-ти років захоплююся цією дивовижною книжкою і знаходжу там все нові й нові думки та ідеї.

Але звернусь у спогадах до далекого 1962-го року. Тоді, на початку вересня, у старій великій хімічній аудиторії я, нарешті, зустрівся з професором Андрієм Матвійовичем Голубом і зачарувався цією людиною на все життя.

Незабутні виклади Андрія Матвійовича – змістовні, артистичні, дивовижні – захоплювали, пробуджували уяву, зацікавлення і наповнювали слухачів-неофітів невимовною радістю пізнання нового і невідомого. У цих священнодійствах професору допомагали його лекційні асистентки – Галина Померанц, Світлана Іванова і Лідія Барчук.

Дуже відповідальні демонстраційні досліди, і надто небезпечні, професор майстерно й віртуозно виконував сам. Так, Андрій Матвійович вмочав пучку одного пальця в розтерту в ступці бертолетову сіль, а пучку іншого – в червоний фосфор, і клацав цими пальцями. Лунав гучний тріск зі спалахом і димом. А потім він бере аркуш паперу, насипає на нього невелику купку хлорату калію і окремо поряд купку червоного фосфору, а далі, тримаючи протилежні кінці аркуша й обережно погойдуючи його згори вниз, змішує складники “Армстронгової суміші”. І, нарешті, загинає з усіх боків краї аркуша, скручує їх і жбурляє пакет на підлогу перед дверима аудиторії. Лунає оглушливий вибух із густим димом. Ми, неофіти-першокурсники, глибоко вражені побаченим і почутим!

Про мої невсипучий інтерес та успіхи у вивченні хімії професору багато розповідала його соратниця Поліна Опанасівна Гаркуша-Проценко, яка блискуче й майстерно проводила лабораторні заняття і семінари в нашій академічній групі. І Андрій Матвійович неодноразово пропонував мені працювати в його катедральному гуртку. Та я, закоханий в органічну хімію, з нахилом до вивчення природних сполук, довго упирався. Працював на кафедрі у професора Луки Корнійовича Мушкала під орудою Віталія Чуйгука. Проте робочі стосунки не склались, як гадалось, і після тривалих роздумів я, вже другокурсник, таки наважився перейти під руку Андрія Матвійовича.

Заходжу до його кабінету – “голуб’ятні” (кабінет, в якому світилося до пізньої ночі, знаходився на останньому поверсі історичного хімічного корпусу і отримав таку назву від студентів і викладачів за прізвиськом хазяїна – *прим.ред.*). Вітаюся...

– Що у Вас, Миколо?

– Карайте, Андрію Матвійовичу, але й милуйте!

– Що сталося?

– Та от вирішив перейти до Вас на кафедру...

– Отакої! Але ж Ви дуже хотіли стати хіміком–органіком.

– Хотів, проте передумав. Віталій Опанасович багато чого мене навчив, зокрема методів синтези проміжних сполук. Та коли я хочу синтезувати цікаву для мене сполуку, він не дозволяє, і мені залишається хіба що вимити посуд.

– Так це ж добре, хоч посуд навчилися мити... Ну що ж: коли так, то будемо працювати. Я пропоную Вам вивчати комплексоутворення перхлорату кобальту в метанольних розчинах із сечовиною, тіосечовиною, гідрaziном (!). Усі досліди проводитимете в моєму кабінеті, точніше працюватимемо разом, позаяк такі перхлорати із лігандами-відновниками досить примхливі й небезпечні сполуки, і можуть детонувати.

Протягом вересня мені вдалось опрацювати літературні джерела з хімії перхлоратів – довідники, монографії, наукові статті тощо. Та вивчити перхлорати в лабораторії мені не судилося... А може, це й на краще!

Перебуваючи протягом трьох років на військовій службі в окупованій советами Східній Німеччині, попри невеселі сірі солдатські будні, я не забував мудрі настанови професора Голуба, займався самоосвітою. Під час відряджень до великих міст не втрачав нагоди відвідати книгарню і придбати чи то словник, чи підручник

з німецької або англійської мови, а надто підручники й монографії з хімії (німецькою). Хлопці здебільшого глузували з мене через те, що витрачав свій вільний час не на витребеньки, але я вперто набирався знань, за що одержував винагороду – схвалення від Вчителя. До речі, Андрій Матвійович, дбаючи про моє майбутнє навчання, слушно порадив пройти двомісячний офіцерський вишкіл (а була така можливість), щоб потім не вештатись по два дні на тиждень на військовій кафедрі Університету, а натомість витрачати цей час на наукову роботу.

Нарешті повернувся додому, на 2-й курс хімфаку! Тепла зустріч із Андрієм Матвійовичем. Подальше навчання. Щастило ж мені на вчителів: аналітичну хімію я вивчав під орудою академіка А.К. Бабка, давнього вчителя А.М. Голуба, а органічну хімію – в академіка А.І. Кіпріанова, який викладав матеріал гарною українською мовою із надзвичайно вражаючими демонстраційними дослідами (а дотоді цей корифей органічної хімії читав студентам лекції виключно московською). Що ж на нього вплинуло?

Якось Андрій Матвійович запитав у нього:

- Андрію Івановичу! Скажіть мені, будьте ласкавими, Ви – український вчений?
- Аякже, звичайно! – стрепенувся той.
- То чому ж Ви нашим студентам читаете лекції російською?
- А що, хіба треба читати українською?
- Звичайно! Ви ж український вчений, працюєте в столиці України.
- Ну якщо так, то немає проблем. Даю слово, що відтепер читатиму лекції виключно українською.

І так, аж до спочину, Андрій Іванович дотримувався свого слова.

Не можу оминати у своїх спогадах проблем, які виникали у професора Голуба з ідеологічних мотивів, особливо через його приналежність до комуністичної партії (а він, будучи за природою ідеалістом, сподівався на можливість її перетворення колись на щось путнє...). Маю навести приклади.

Десь у 1966 році на 1-му курсі хімфаку (на Голубовій кафедрі) розпочав навчання українець із Канади Роберт Дабєка, з яким ми стали друзями і колегами. Він виявився талановитим хіміком, і це визначило його подальшу долю, але вже поза межами України. Дипломну роботу він захистив у нашому Університеті 1971 року, маючи на той час публікації у престижних українських міжнародних наукових виданнях. Результати його роботи були, зокрема, представлені в Москві на 15-й міжнародній конференції з координаційної хімії. Тоді академік К.Б.Яцимирський, конкурент і недоброзичливець Голуба, проглянувши тези доповіді Р.Дабєки, підійшов до нашого професора і ехидно “підшкірив” його:

- А Ви що, Андрію Матвійовичу, на цій конференції представляєте Канаду?
- Голуб на мить отетерів від такого безпардонного запитання, але гідно відповів на езугтський закид:
- Костю Борисовичу! Уважно читайте тези, та втім Ви знаєте, що я професор Київського університету, і дослідження проводилось під моїм керівництвом саме в Київському університеті!
- А ще повідав мені Андрій Матвійович, як пізніше підійшов до нього академік Ю.К. Делімарський і, зніяковівши, сказав:
- Андрію Матвійовичу! Яцимирський вимагає, аби я, як головний редактор “Українського хімічного журналу”, вивів Вас зі складу редколегії.

- З чого б то?! Хіба я не вчений і у Бога остання людина, а врешті, чим я гірший за нього? І не подумаю!
- Але ж Ви знаєте, який Яцимирський, – скигнуть академік.
- Я, Юрію Костьовичу, добре знаю, який Яцимирський (!), але ж Ви не такої думки. Ви – відомий у світі хімік і не маєте мужності протиставитись цьому інтриганові. Не розумію!

Це вже пізніше Кость Борисович Яцимирський, виступаючи восени 1977 року на республіканській конференції з неорганічної хімії у Львові, проголосить:

Андрій Матвійович був великим вченим, Великою людиною з великої літери!

Цю ж таки думку він висловив восени 1998 року, виступаючи у старій Великій хімічній аудиторії у зв'язку із вшануванням 80-річчя з дня народження професора А.М.Голуба. А ще розповів таке:

Андрій Матвійович при зустрічі зупиняв мене на вулиці, торсав мене буквально за гудзика і цитував твори Шевченка. А я йому кажу: Андрію Матвійовичу! Та такого Шевченко не писав...

- А Ви, Костю Борисовичу, уважно прочитайте його “Кобзаря”?

І що ж ви думаєте?! – згадує Яцимирський. Я приходжу додому, розгортаю “Кобзаря”, і уявіть собі, знаходжу те, що декламував Андрій Матвійович! Виявляється, він мав рацію.

Професор Голуб сміливо й безкомпромісно боровся і воював із кривдою, несправедливістю, підлістю, захланністю, віроломством. Він бридився і в серці своєму цурався лукавства, пристосуванства, халтурництва, чорної невдячності, зрадництва й запроданства... Він поклонявся лише Істині, Правді й Людяності на всіх фронтах свого страдницького життя й діяльності – у роздумах, наукових пошуках, публічних виступах, повсякденні, у своїх писаннях...

Недругів і ворогів своїх міг би за бажанням стерти на порохи, та був поблажливий навіть до них, сподіваючись, що й вони з часом стануть справжніми людьми. Колись я сказав Учителеві, щоб він остерігався їх, а надто улесливців, бо вони колись розіпнуть його, як Ісуса Христа. Андрій Матвійович обурився:

- Як Ви можете таке говорити?!

На жаль, моя засторога на нього ніяк не вплинула, проте я мусив його попередити, шануючи як свого Вчителя й Духовного Батька.

Найбільше ж дісталось Андрієві Матвійовичу від “друзей и соратников по КПСС” за так званий “український буржуазний націоналізм”, з яким люто боролась комуністична влада наприкінці 60-х і далі, аж до свого скону. Дісталось за пропоновану ним українську (відмінну від російської) термінологію в неорганічній хімії, а ще більше – за участь його студентів 1966 року в зібранні біля пам'ятника Шевченкові, коли силовики вантажили до автозаків “націоналістів” лише за декламування заборонених цензурою віршів Поета.

1968 рік... Наближався ювілей нашого Вчителя – його 50.

Офіційне віншування проходить в аудиторії 518 у новому хімічному корпусі. Промовляють викладачі, колеги з рідного факультету, Київської політехники, Академії наук – Інститутів загальної та неорганічної хімії, проблем матеріалознавства, донецькі хіміки... Останні вдягають на голову ювілярві шолом гірника з електроліхтариком на честь заслуг перед Донбасом, адже він створив наукову школу хіміків-неорганіків у Донецьку (М. Махосоєв, В. Кривобок, Т. Майдукова, М. Заяць, І. Войтко, М. Кисіль, В. Безруков, В. Коконг, С. Алейкіна та інші).

У вестибюлі нового хімічного корпусу було вивішено на дошках десятки вітальних телеграм від хіміків ССРСР та зарубіжних країн. Це вже спричинило заздрість, ремствування й лютю у його ворогів і недоброзичливців, а в його друзів і шанувальників – гордість за Ювіляра.

У лютому 1969 року відзначалося 100-річчя відкриття Періодичного закону Д. Менделєєва. Урочисте засідання із цього приводу Українського Республіканського та Київського обласного правління ВХТ ім. Д. Менделєєва (якщо не зраджує мене пам'ять) було влаштовано у залі Київського Жовтневого палацу – колишнього Інституту шляхетних дівчат, а згодом – катівні ГПУ-НКВД. Там Андрій Матвійович виступив із сміливою доповіддю, наравшись учергове на жорстку критику з політичних причин.

Виступ Андрія Матвійовича на цьому зібранні полягав у відзначенні наукового подвигу Менделєєва, а також в окресленні перспектив удосконалення Закону в сучасних умовах.

А ще професор Голуб назвав Нобелівського лавреата Г. Сіборга “нашим другом”... І тут “високоідейний” академік Пасічник не втримався: *“Я бы попросил Вас, Андрей Матвеевич, не разбрасываться такими выражениями. Я хорошо знаю Глена Сиборга, и он далеко не друг СССР, ведь не даром же президент США назначил его руководителем Комиссии по ядерной энергии и своим советником”*.

А міг би Митрофан Васильович і промовчати... Так ні ж бо! Адже советська капеесесівська ідеологія – передусім і понад усе!

Про свої важкі дитячі і юнацькі роки Андрій Матвійович не розповідав. Про цю пору я багато чого довідався вже тоді, коли його не стало – від його матері Лукії Антонівни, старшої сестри Варвари Матвійовни, її доньки Люди Журавльової та університетських друзів.

Дуже скупо згадував він і про воєнне лихоліття, фронтові будні, події та пригоди. Та із розповідей Івана Богатиря та Василя Спицького, які навчалися з ним у Ташкентській офіцерській школі протихімічного захисту 1942–1943 років, та “старограмадівців” я довідався, що у столиці Узбекистану Андрій Матвійович розшукував евакуйованого туди майбутнього академіка Ю.К. Делімарського, який там дуже бідував – жив упроголодь. Тож курсант Голуб підгодував його – ділився харчем, а від’їджаючи на фронт, віддав Юрієві Костьовичу свого офіцерського продовольчого атестата, аби той не голодував.

Розповів мені Андрій Матвійович, як вони звитяжного 1945 року добивали гітлерівців у “Курляндському казані”. Німці за наказом А. Гітлера стояли в обороні Мемеля (Клайпеди) насмерть, вперто й фанатично стримуючи наступ Советської Армії. Тож бої тривали ледве не до Дня Перемоги над нацизмом.

Також розповідав Андрій Матвійович, згідно зі статутом був у нього ординарець. Це росіянин, чесний, мужній і відчайдушний вояк. Свою офіцерську платню Андрій Матвійович залишав на столі, ординарець щоранку брав ці гроші, купував на базарі харчі, а решту акуратно клав на місце.

Та одного разу вірний ординарець раптово зник, “позичивши” у свого начальника орден... Тож майора Голуба викликають на допит до СМЕРШу. На заслуховуванні відкривається страшна правда: ординарець одержав з батьківщини розпачливого листа від матері, де вона скаржилась на нестерпні умови проживання у псковському сталінському колгоспі. Вона дуже бідувала в холоді й голоді. Отож син зірвався зі служби і подався додому без належних документів, прихопивши

пістолет ТТ, а майорський бойовий орден мав відволікати від його особи пильну увагу військових патрулів.

На думку Андрія Матвійовича, все могло обійтися добре, і його ординарець зміг би дістатись додому, залагодити там усі справи й повернутися на службу до Порт-Артура (під час війни вислазив і не з таких халеп), але трапилось непередбачене: у потязі один солдат, проходячи повз п'яного полковника, не віддав йому військової почесі. Той самодур-солдафон облаяв солдата, а потім ударом кулака збив його з ніг і став несамовито гамселити ногами. У ординарця Андрія Матвійовича, який став свідком цієї події, спалахнув праведний гнів – і він, вихопивши свого ТТ, розрядив у тушу садиста-катюги чи не всю обойму. Звичайно ж, месника схопили й ув'язнили. При цьому майор Голуб надав на свого підлеглого гарну службову характеристику, ні слова не згадавши про той “позичений” орден, аби не обтяжувати провини ординарця, якого все ж таки засудили на тривалий термін... Так у Андрія Матвійовича залишилось тільки нагородне посвідчення, а сам орден “заникали” служаки зі СМЕРШу.

Коли Советська Армія зайняла Льюйшунь (Порт-Артур), командування призначило воєнним комендантом цього міста-фортеці гвардії майора, танкіста Івана Білодіда, який прийняв капітуляцію від віце-адмірала Кабаясі, а той віддав майбутньому уєссерівському академіку свого самурайського кортика...

Іван Костьович виявив себе пильним і дбайливим господарем. Так, майже всі запаси нафтопродуктів він розпорядився відпровадити до СРСР – саме під осінню оранку й засівання ланів озимими культурами.

Життєві долі Андрія Голуба й Івана Білодіда перетнуться також дещо пізніше, коли наш Вчитель створить найдосконалішу дотепер українську національну хімічну термінологію, а командант-академік висуне свою горезвісну теорію “двомовності”. Так, урядові й президіяльні документи українською мовою він підписував “І.Білодід”, а російськомовні – “И.Белодед”!

Полемізуючи з професором Голубом, він наче дорікав йому:

- Андрію Матвійовичу! Оце все, що Ви нам зараз тут розповідаєте, я вивчив ще в середній школі у 20-х роках Це було дуже давно і безнадійно застаріло...
- Глибоко помиляєтесь, Іване Костьовичу! Хоч Ви і стали відомим мовознавцем, та все ж Вам не завадило б знову сісти на шкільну лаву 20-х років і перевчитись, бо тоді, в роки українізації, наша рідна мова, і зокрема наукова термінологія, були справжніми, питомими... А Ви своєю двомовністю калічите і нищите нашу мову й науку дощенту і остаточно...

І коли у №6 “Українського хімічного журналу” за 1974 рік з'явилася стаття Андрія Матвійовича зі списком застарілих, помилкових і покалічених, а також правильних, раціональних хімічних термінів, двомовний академік-мовознавець і його заангажована команда вчинили справжню веремію. Полетів донос до ЦК КПУ, і там здійснили відповідний “розбір польотів” і “рознос”! А вже у наступному номері №7 того ж таки журналу було надруковано кілька рядочків про те, що список термінів у попередньому номері було опубліковано лише в порядку дискусії.

Про аспірантські роки Андрія Матвійовича мені багато цікавого розповів Іван Олексійович Шевчук – завідувач катедри аналітичної хімії Донецького університету, а ще наприкінці 40-х і на початку 50-х років – студент катедри аналітичної хімії Київського університету. Тоді аспірант А.Голуб працював над кандидатською

дисертацією у професора А.К. Бабка. Свої дослідження йодидних комплексів бісмуту, меркурію та аргентуму він проводив у лабораторії I поверху старого корпусу, що вікнами виходить на вулицю Л. Толстого. Тоді Андрій Матвійович зробив своє перше відкриття. Він виявив, що металеві ртуть і срібло у водних розчинах витискають активніший метал бісмут з його йодидокомплексів.

Андрій Матвійович був справжнім українським ученим, щирим і правдивим сином своєї Вітчизни. Він любив Україну до глибини власного серця і власної кишені, як написав колись Євген Чикаленко. Але так само він уславився і як вчений-інтернаціоналіст. До нього, як до справжньої Людини і світильника Розуму, горнулися сини й доньки різних націй і народів – українці, білоруси, росіяни, євреї, буряти, грузини, туркмени, каракалпаки, мадяри, в'єтнамці, німці...

Його, як дорогого й бажаного гостя, тепло вітали на наукових форумах і захистах дисертацій у Тбілісі, Кишиневі, Ашгабаді, Варшаві, Львові, Ужгороді, Чернівцях, Харкові, Донецьку, Новосибірську, Нальчику, Улан-Уде, Москві, Ленінграді...

Його друзими були видатні московські вчені – І. Тананаєв, О. Новосьолова, В. Спіцин, М. Жайворонков, Ю. Золотов, Д. Рябчиков та ін., молдовські – А. Аблов, І. Берсукер та ін., а також грузинські, каракалпакські, латвійські, таджикські, туркменські, литовські, німецькі, польські та ін. Особливо дорожив професор А. Голуб своєю дружбою зі знаменитим шведським хіміком Л.Г. Силленом. Вони жваво листувались, обмінювались ідеями, думками. Андрій Матвійович висвітлював наукові здобутки шведського колеги у своїх наукових публікаціях і підручниках.

Професор Голуб став ініціатором створення першої фундаментальної монографії з хімії псевдогалогенідів. Він згуртував авторський колектив – А. Голуб, В. Самійленко, В. Скопенко, Т. Лішко (Київ), Г. Кьолер (Галле), Г. Боланд (Мюльгаузен), Г. Цинцадзе (Тбілісі). Монографія побачила світ німецькою мовою 1978 року в Берліні, та на превеликий жаль, уже після смерті нашого незабутнього Вчителя. Переклад на німецьку здійснив його вихованець Володимир Решетилівський, який за рекомендацією Андрія Матвійовича був делегований до Німеччини (таке на той час ще практикувалось).

У братній Грузії професори А. Голуб і Г. Цинцадзе створили спільну наукову школу (А. Мамулашвілі, А. Цивадзе, А. Манагадзе, Ц. Махатадзе, Р. Аласанія та ін.).

Були у професора Голуба три в'єтнамські аспіранти – Фам Ван Ча, Нгуєн Чонг Уєн і Ау Ван Лонг. Найстаршим серед них був Ча, який ще у 50-х роках був партизаном і воював проти французьких колонізаторів.

Нгуєн Чонг Уєн прибув до України ще влітку 1960 року і навчався у Харківському університеті. Він пройшов гарну підготовку у доцента М. Новаковського, вивчаючи, зокрема, дифосфати (пірофосфати) цинку. У Андрія Матвійовича він займався синтезом і вивченням властивостей ніобатів цинку, стануму і плумбуму, які є гарними сегнетоелектриками. Після успішного захисту кандидатської дисертації він повернувся до батьківщини й викладав хімію в Ханойському університеті.

У грудні 1976 року професор Голуб написав "Програму з курсу загальної та неорганічної хімії для студентів хімічного факультету" й передав її до університетської друкарні, де вона пролежала аж до літа 1977 року. Вже після смерті Андрія Матвійовича я поспілкувався зі своїм побратимом, доктором філософії В. Скрипкою, і він пообіцяв забезпечити нас папером для друку. Василя Микитовича, як дисидента-шестидесятника, вигнали з Академії наук, і він змушений був

працювати редактором у конторі “Союзучетиздат” (“Союзобліквидав”), де друкувалися всілякі бланки, починаючи з партійних анкет...

Разом із Павлом Попелем і двома студентами-хіміками ми чотирма пузатими течками доправили від Бесарабки до університетської друкарні на вулиці Репіна кількадесят кілограмів подарованого нам паперу формату А3. За кілька днів наклад “Програми...” кількістю десь 300 примірників побачив світ. Так не пропала надаремне остання, передсмертна праця нашого Вчителя.

Востаннє я бачив Андрія Матвійовича у січні 1977 року. Він зайшов до свого кабінету забрати деякі речі й папери. Виглядав дуже кволим і виснаженим. Час від часу пив Полянну Квасову. Смертельна хвороба доїдала професора...

Після Великодня, вранці в понеділок 11 квітня мене викликав до свого кабінету керівник відділу доктор Чалий та повідомив приголомшливу і страшну новину: рано вдосвіта не стало Андрія Матвійовича.

Йому б уже виповнилось 100 років – та не судилося... Людиноненависницька комунофашистівська система загнала його у могилу, передчасно обірвавши його звияжний злет. І справедливі до нього будуть слова поета:

*Стражденник – син стражденного народу,
Кришталь – з його кривавої сльози.
Він не згинавсь, коли гула негода
І не здригавсь від гуркотів грози.
Змагався навіть він з життям самим.
Коли людина ти – зітхни за ним...*

Віталій Боровик (1864–1937)

Микола Василега-Дерибас, 2018 р.

(Статтю М. Василеги-Дерибаса підготував і надіслав для опублікування професор декан природничого факультету Києво-Могилянської академії Олександр Голуб)